

1337

СТАНА РИСТИЋ

ЛЕКСИКА ПОКУЋСТВА СТРАНОГ ПОРЕКЛА
У РЕЧНИЦИМА ПРЕДВУКОВСКОГ ВРЕМЕНА

Посебан отисак из Зборника радова
О лексичким позајмљеницама

СУБОТИЦА — БЕОГРАД

1996

СТАНА РИСТИЋ (Београд)

ЛЕКСИКА ПОКУЋСТВА СТРАНОГ ПОРЕКЛА У РЕЧНИЦИМА ПРЕДВУКОВСКОГ ВРЕМЕНА

0. У раду ће се назначена тема разматрати на корпусу историјске грађе. Главни корпус било нам је дело *Грађа за речник сѝраних речи у ѡредвуковском ѡериоду, I, II шом* – В. Михајловића које обухвата страну (несловенску) лексику српског језика периода од 1660–1817. године. Општи увид утицаја појединих језика на тематску лексику, па и на лексику покућства српског језика 17. и 18. века, као и увид у начине адаптирања овог типа лексике дали смо у другом нашем раду, који је предат за штампу¹. Ово наше претходно истраживање на једном тому Грађе (како ћемо даље називати овај извор) показало је да у лексици покућства доминирају турцизми, што се потврдило и прегледом корпуса другог тома. Тако од укупног броја, 148 лексема, 79 чине турцизми, а даље по броју потврда следе германизми (23), хунгаризми (16) и грецизми (11). Број позајмљених речи из других језика је незнатан, по три-четири примера из латинског, италијанског и француског језика. Висок степен адаптације (секундарна структурна и примарна семантичка адаптација) лексици покућства страног порекла обезбедио је статус позајмљеница у српском језику разматраног периода.

1. Функционисање јединица овог лексичког подсистема у домену позаимања целисходно је представити у лексичко-семантичким групама и у смислу интензитета утицаја појединих језика (социолингвистички аспект) и у смислу стабилности њиховог статуса (нормативни аспект). И за један и за други аспект план разматрања проширили смо

¹ Рад под насловом „Маркирани типови стране лексике у језику предвуковског времена (на корпусу *Грађа за речник сѝраних речи у ѡредвуковском времену, I шом* – Велимира Михајловића)“ предат је за штампу за зборник посвећен професору Живојину Станојчићу, који приређује Филолошки факултет у Београду. (в. Ристић 1996 а у лит.)

са још два типа корпуса. Један припада истом периоду историје српског језика и садржи домаће или „посрбљене” еквиваленте страним називима за реалије преузете из других језичких средина. То је речник *Посрбице од Орфелина до Вука, I, II том²*, који је заснован на делима писаца и на публицистици из Војводине, Србије, Хрватске и Далмације у временском распону од 1700–1864 (даље у раду Посрбице). Други је корпус савременог језика из књиге *Терминологија куће и покућства у Војводини* (Вуковић: 1988) (даље у раду Терминологија). Он садржи и наслеђену позајмљену и домаћу или „посрбљену” лексику и из периода који разматрамо³.

1.1. Већ глобални увид на корпусе Грађе и Посрбица показује да у српском језику 17. и 18. века процеси позајмања и процеси борбе против позајмања на лексичком плану теку напореда, али не са подједнаким успехом и интензитетом⁴. Напор посленика писаног језика овог времена да сачувају чистунство српског језика и да спрече појачани прилив страних речи, према корпусу Посрбица, испољавао се у употреби што разумљивијих „посрбљених” речи: старословенизама или русизама, калкова (преведеница), хибридних речи и новостворених домаћих речи (Михајловић: 1984, 651). Међутим, у лексици покућства, како показују примери у оба типа речника, у попуњавању концептуалних празнина у српском језику примарну улогу преузимају позајмљене речи. Стабилност страног лексичког фонда за новоусвојене реалије испољава се не само у фреквентнијој употреби већине позајмљених речи него и у њиховој самосталнијој употреби (одсуство или минимално присуство варијантних облика и употреба без контактних синонима). Нестабилност домаћих еквивалената показује мања фреквентност већег броја лексема као и несамосталност њихове употребе (напоредна употреба варијаната и употреба у позицији контактних синонима). Нешто другачији однос

² И овај речник као и *Грађа за речник страних речи* урађен је у Институту за лингвистику под руководством Велимира Михајловића. Идеја о изради оваквог речника јавила се напореда са израдом *Грађе за речник страних речи*, јер су писани извори из којих је грађа узимана показивали да њихови аутори нису само преузимали стране речи за нове појмове него су улагали напор да смање прилив страних речи тако што су ове „посрбљавали” на разне начине. О њиховом напору и о концепцији и садржају Посрбица исп. Михајловић: 1984, 647–661, а о подацима за оба речника в. литературу.

³ Запажања о ситуацији у вези са присуством наслеђене лексике овог типа у савременом српском језику у целини засниваћемо и на нашем сазнању, мада би у неком даљем истраживању проблема било нужно консултовати речнике савременог језика.

⁴ Напоредност процеса може се показати бројчаним показатељима. Грађа садржи око 6700 лексема страног порекла, а Посрбице око 5457 домаћих еквивалената. Уједначенији квантитативни однос имамо у тематској групи која је предмет нашег разматрања. У Грађи смо нашли око 148, а у Посрбицама око 147 лексема из области покућства. Друге битније односе разматраћемо даље у нашем излагању.

ова два напоредна процеса показује се на дијахроном плану и на плану савременог српског језика. У наслеђивању лексике из ранијих епоха и у домену лексике покућства преузимане су не само успешно адаптиране стране речи него и њихови домаћи еквиваленти, при чему се стање стабилизује употребом варијантних облика за различите појмовне и функционално-стилске садржаје као и за територијално, социолекатско, нормативно и сл. диференцирање употребе лексичких јединица овог типа. Управо би наслеђена лексика покућства (а и других типова) у савременом српском језику могла указати на релевантне језичке и изванјезичке факторе који одређују опстанак нових речи у језику било позајмљених било створених у духу домаћег језика.

2. Како је наше разматрање усмерено само на историјску лексику покућства страног несловенског порекла из корпуса Грађе, ми ћемо поменуте односе са лексиком друга два извора узимати као додатне аргументе за представљање неких социолингвистичких и нормативних аспеката лексичког позаимања у српском језику 17. и 18. века.

2.1. У лексику покућства, у складу са уобичајеним одређивањем ове тематске групе, уврстили смо лексичке јединице које именују реалне материјалне културе из сфере окућнице (домаћинства) у ширем смислу: кућу и све типове објеката за становање и борављење, предмете и направе који се користе у домаћинству, све друге објекте у домаћинству и ближи и даљи простор који чини једно домаћинство (Вуковић: 1988, 2). Продубљујући анализу интензитета утицаја других језика на српски језик у појединим његовим сферама, започету у нашим претходним радовима⁵, у овом раду пратићемо поменути интензитет утицаја и статус позајмљених речи покућства у оквиру појединих лексичко-семантичких група.

2.2. У диференцирању стране лексике покућства⁶ на лексичко-семантичке групе руководили смо се принципима који су примењени у Терминологији (Вуковић: 1988, 3–7) уколико смо налазили довољно података у корпусу Грађе. Тако и наше групе неће бити истог хијерархијског нивоа нити ће се због недостатка података моћи спровести

⁵ Осим рада наведеног у напомени 1 истом проблематиком бавимо се и у раду под насловом „Неке карактеристике стране лексике у језику предвуковског времена (на корпусу Грађа за речник страних речи у предвуковском времену, I том — Велимира Михајловића)”, који је прочитан као реферат на 25. међународном научном састанку слависта у Вукове дане (одржаном у Београду и Новом Саду 1995) (Ристић: 1996, 177–186).

⁶ Сама реч *покућство* је наслеђена домаћа реч према латинском еквиваленту *lares* и она се према Посрбицама први пут јавља 1846. год.

доследно хијерархијско диференцирање свих лексичко-семантичких група највишег ранга⁷.

3. На основу интеграционих (диференцијалних) сема највишег ранга лексику покућства из Грађе можемо представити у 12 лексичко – семантичких група са значењима: 1) окућнице (ближе и даље), 2) објеката на окућници, 3) намештаја у кући, 4) судова (посућа), 5) направа и алата, 6) уређаја за домаћинство, 7) прибора за личну употребу, 8) постељине, 9) простирки и застора, 10) израђених предмета за различите намене, 11) опреме за домаће животиње и 12) превозних средстава.

3.1. Лексичко-семантичку групу страних речи са значењем окућнице чини невелик број јединица различитог порекла: турског: *авлија* и *башиџа* (последња са различитим структурним варијантама); мађарског: *салаш* и грчког: *економија*. Иако је број страних речи у сфери окућнице мали, турцизми се и овде јављају као бројнији у односу на друге стране јединице. Све оне одликују се високим степеном адаптације и у српском језику 17. и 18. века имају статус позајмљеница. Напоређо с њима, али као контактни синоними функционишу, како показује корпус Посрбица, и домаћи еквиваленти: *двор* и *дворишће* за турцизам *авлија*, *врш* и *градина* за турцизам *башиџа* и *колеба* за хунгаризам *салаш*. У савременом језику Војводине, како показује корпус Терминологије, јављају се са истим значењем позајмљенице *авлија*, *башиџа* и *салаш* (ова последња и у значењу општег назива за смештајни објекат за стоку) и посрбице *двор*, *дворишће* и *градина*⁸.

3.2. Позајмљенице са значењем објеката на окућници јављају се у великом броју и са потврдама на основу којих је била могућа даља диференцијација на групе нижих хијерархијских нивоа. На нивоу диференцијалних сема опште семантичке класе издвајају се групе са значењима: 1) објекти за становање и борављење (и њихови делови)⁹, 2)

⁷ Ово диференцирање је иначе могуће на основу диференцијалних сема различитог ранга: интеграционе диференцијалне семе, диференцијалне семе опште семантичке класе и диференцијалне семе специфичне семантичке класе (Вуковић: 1988, 5 – 6).

⁸ Нама је познато да се у савременом српском језику других подручја чува и грецизам *економија* као и домаћи еквиваленти *врш* и *колеба*, што значи да је увођење нових речи у сфери окућнице у српском језику 17. и 18. века било успешно и кад је у питању позајмање и кад је у питању грађење нових домаћих речи.

⁹ У лексичко-семантичку групу, не само у овом случају него иначе, сврставали смо и позајмљене речи са значењем делова одговарајуће реалије чији назив припада тој групи, а то у даљем излагању углавном нећемо експлицирати јер ће бити очигледно на основу примера.

смештајни објекти за намирнице, 3) смештајни објекти за стоку и 4) други објекти.

3.2.1. Позајмљенице са значењем објеката за становање и борављење на основу диференцијалне семе специфичне класе представимо у лексичко-семантичким групама са значењима: 1) куће и њених делова и 2) осталих типова објеката за становање и борављење.

3.2.1.1. Лексичко-семантичку групу са значењем куће и њених делова чини већи број позајмљеница турског, грчког, немачког и мађарског порекла. Највише има турцизама: *дудар*, *дирек*, *олук*, *оџак* и *шаван*; затим грецизама: *доксаџ*, *џаџос*, *џодрум*, *комора* у значењу „соба” (општи назив за било коју просторију у кући); германизама: *шлеја* у значењу „подрум”, *штук* у значењу „спрат”, *сала* у значењу „велика свечана дворана” (назив за просторију посебне намене) и један хунгаризам: *соба* (општи назив за било коју просторију у кући). И у сфери коју разматрамо преовлађују турцизми, а доминантни су и грецизми, што се може објаснити старијим и традиционалним утицајем ових језика на српски језик. Новији утицаји немачког и мађарског језика на српски језик у Војводини незнатни су и по броју позајмљених речи и по начину адаптације (последња напомена се односи на германизме, исп. примере). Иако све позајмљене речи, осим германизама, у српском језику разматраног периода функционишу као позајмљенице са високим степеном адаптираности, у Посрбицама се јављају домаћи еквиваленти углавном као контактни синоними или у тумачењу страних речи. Тако се за све турцизме изузев за реч *дирек* употребљавају еквиваленти: *зид* и *штена* за *дудар*, *водолеј* за *олук*, *димник* и *оџаџиџиџе* за *оџак* и *сџраџ* за *шаван*; затим за грецизме: *висник* и *ходник* за *доксаџ*, *џод*, *џодножје* и *што* за *џаџос*; за германизме: *сџраџ* и *џорница* за *штук*, *дворана* и *џрем* за *сала*, а за хунгаризам *соба* јављају се еквиваленти: *џорница* и *клетџ*. У истом извору јављају се и домаћи називи за друге реалије, којих нема у корпусу страних речи, па тако имамо лексеме: *куџ* и *џџао* у значењу „буџак, џошак”, *окно* у значењу „прозор” и „део прозора” а јавља се и реч *џрозор*, *џокров* у значењу „плафон”, *кључаониџа* у значењу „реза” и *кухиџа*. У савременом језику, како показује корпус Терминологије, сачувана је већина позајмљеница и „посрбица”: *дудар* и *зид* (али не и *штена*), *доксаџ* и *ходник* (али не и *висник*), *дирек*, *олук* (али не и домаћи еквивалент *водолеј*), само *оџак* (а не домаћи еквиваленти *димник* и *оџаџиџиџе*), *џаџос* и *џод* (а не *џодножје* и *што*), *џодрум*, *шаван* (а не и *сџраџ* у истом значењу), *окно* и *џрозор*, *кључаониџа*, *комора*, *соба* (а не *џорница* и *клетџ*). Уместо *куџ* или *џџао* у савременом језику Војводине употребљавају се лексеме *буџак* и *џошак*. Регуларност процеса позаимања и грађења

домаћих речи у српском језику разматраног периода потврђује се и стањем у савременом језику. Наслеђена лексика у сфери куће и њених делова било домаћег било страног порекла чини стабилни део тог дела лексичког фонда савременог језика. Неки домаћи примери из Посрбица не функционишу у савременом језику у сфери коју разматрамо па их зато нема у лексици покућства, али су сачувани у другим типовима лексике са другим значењима, нпр. *сћена*, *подножје*, *шло*, *покров*, или су се задржали у овој сфери али са другачијим значењима, нпр. *сјраш*, *оћнишће*, или се употребљавају у другим говорним подручјима са истим значењима, нпр. *кућ*, *ућо*, *јорница* и *клет*, или у другачијем облику: *димњак*. Једино, изгледа, речи *висник* и *водолеј* нису преживеле своје време него су остале као неуспели примери околиналне творбе.

3.2.1.2. Лексичко-семантичку групу лексема са значењем осталих типова објеката за становање и борављење чини невелики број позајмљеница углавном турског порекла: *сарај* у значењу „двор, царски двор”, *чардак* „велика, обично двоспратна кућа; кула” и *шайтор* (за ову последњу се даје и мађарска етимологија), а затим по једна лексема немачког, грчког и латинског порекла: *квартир* у значењу „стан; војнички логор ван касарне”, *колиба* и *колеба* (*колибица*, *кољбка*) „пастирска или виноградарска кућица” и *палата* (*попата*) у значењу „велика и лепа кућа, дворац”. Све ове позајмљенице имају еквиваленте у Посрбицама, осим речи *палата*. Тако имамо *сћан* и *сћанишће* за *квартир*, *сеница* за *колиба* и *шайтор*, *двор* и *замак* за *сарај* и *јорница*, *сеник* и *узвис* за *чардак*. У групи лексема коју разматрамо већина се односи на реалије које нису у вези са животом обичних људи, него су то објекти специјалне намене за владаре и повлашћене (исп. примере). Тако су ове лексеме везане за ограничен број контекста, па је и разумљиво што се нису нашле у корпусу Терминологије. У савременом језику Војводине, како показује овај корпус, јављају се само позајмљенице *колеба* и *палата* и „посрбица” *сћан*. Према нашем сазнању у другим подручјима и типовима језика употребљавају се све позајмљене и домаће речи (осим речи *узвис*), са истим или промењеним значењима.

3.2.2. Лексичко-семантичку групу позајмљеница са значењем смештајних објеката за намирнице чине турцизми: *амбар*, *ракишница* и *чардак* у значењу „кош” и германизам *шуйа*. Иако број позајмљених речи у сфери коју разматрамо није велики, оне се одликују високим степеном адаптираности. Домаћи еквиваленти из истог периода, према корпусу Посрбица, јављају се углавном као контактни синоними, па тако имамо: *скров* и *сћаја* за *амбар* и *подмостак*, *сеник* и *узвис* за *чардак*. У овом корпусу јављају се две нове лексеме *хранилишће* у значењу „мага-

зин, магаза” и *млекар* у значењу „шпајз”. У савременом језику у целини и у језику Војводине задржале су се све позајмљенице (с тим што се реч *шуаа* у Војводини употребљава у значењу смештајног простора за стоку). Нестабилна домаћа лексика само се делимично и са промењеним значењем сачувала у савременом језику: *стијаја*, *сеник* и *млекар*.

3.2.3. У лексичко-семантичкој групи са значењем смештајног простора за стоку јавља се само германизам *штала*. у Посрбицама је његов еквивалент *стијаја*, а јавља се и домаћа реч *коњушница*. Све три речи употребљавају се у савременом српском језику и у језику Војводине.

3.2.4. Лексичко-семантичку групу позајмљеница са значењем других објеката на окућници чине турцизми: *бунар*, *кречана*, *чесма* и *чешма* у значењу „кладенац, бунар”, *чунак* у значењу „водоводна цев”, *кајија*, *мердевине*, *шараба* и грецизам *ћерма*. За реалију именовану позајмљеницама *бунар* и *чесма* јавља се више лексема и у Посрбицама: *водојам*, *зденац*, *студенац*, *кладенац*, *кладез*, *водовод*, *водолеј* и *источник*. Више домаћих имена за једну реалију не само у сфери коју разматрамо, него иначе, према овом корпусу, стварали су аутори писаних извора најчешће у преводима. У време које разматрамо оваква варијантност одражава нестабилност система у коме се јавља. Тако имамо: *брана*, *врашта*, *враштина* и *двери* за *кајија*, *лесница*, и *стийен* за *мердевине*. У Посрбицама се јављају и називи за друге реалије којих нисмо имали у Грађи: *водомеш* у значењу „фонтана” и *прошће* у значењу „палисада” (врста ограде). У савременом језику Војводине чувају се углавном све позајмљенице изузев речи *кречана*, *чесма* и *чунак*, а од домаћих речи задржале су се само речи *враштина* и *прошће*. Међутим, српски језик у целини чува скоро све наведене позајмљене и домаће речи, са истим или промењеним значењима. Једино сложенице *водојам*, *водолеј* и *водомеш* нису се одржале у језику, чиме се доводи у питање регуларност њиховог творбеног модела.

3.3. Позајмљенице са значењем намештаја у кући могу се на основу диференцијалне семе опште семантичке класе представити у две лексичко-семантичке групе: 1) са значењем намештаја за одлагање робе и намирница и 2) са значењем намештаја за остале потребе.

3.3.1. У првој групи преовлађују турцизми: *долај* и *долаф* у значењу „орман”, *биберница* у значењу „кутија за бибер”, *бурмушница*, *кушја*, *раф* у значењу „полица, сталажа”, *сандук* и *чекмеце*, а затим се јавља по један пример мађарског, немачког и италијанског порекла: *фиока*, *лађица* (у истом значењу) и *орман* (*ормар*). Висок степен адаптивности чине ове позајмљенице стабилним у српском језику 17. и 18. века, па се домаћи еквиваленти у Посрбицама јављају као контактни

синоними само за четири лексеме: *посџавац* за *орман*, *скриња* за *сандук*, *посџавник* за *фиока* и *мошња* за *чекмеце*. У савременом језику сачуване су све позајмљенице и само две домаће речи: *скриња* са истим и *мошња* са промењеним значењем. У језику Војводине, према Терминологији, сачуване су позајмљенице: *долай*, *орман*, *биберница*, *сандук* и *фиока*, а није сачувана ни једна домаћа реч.

3.3.2. Другу групу чини невелики број позајмљеница, а то су турцизми *сандала* у значењу „столица” и *креветш*, хунгаризам *асџал* и галицизам *канабе*. У Посрбицама се јављају еквиваленти *сџол* за *асџал*, *почивалка*, *лежанка* и *одморник* за *канабе*, али и лексеме за нове реалије: *подножња* „шамлица”, *седница* „диван” и *колевка*. У савременом језику у целини па и у Војводини чувају се позајмљенице *асџал*, *канабе* и *креветш*, а од „посрбица” *сџо(л)* и *колевка*.

3.4. Позајмљенице са значењем судова (посућа) могу се такође диференцирати на две лексичко-семантичке групе: 1) посуће за држање и ношење течних намирница и 2) посуће за остале намене.

3.4.1. У првој групи преовлађују турцизми: *бакрач*, *ибрик*, *казан*, *саџлак* у значењу „посуда за воду за јахаче”, *срче*, *џенџера*, *ћуй* и *фуџија*. Бројни су и хунгаризми: *ардов* у значењу „велико буре, бачва”, *бадањ* и *џајџов* у значењу „славина” и германизми: *канџа*, *флаша* и *џафољ*, а јавља се грецизам: *чуџура* и латинизам: *буре*. Називи реалија из ове сфере су различити и бројни и кад је у питању домаћа лексика српског језика разматраног периода било она која је еквивалентна странијој било самостална. Тако у Посрбицама имамо еквиваленте: *ручка* за *ибрик*, *сџакло* за *флаша* и *кабао* за *џафољ*, али и нове лексеме: *ведро*, *водонос* и *крџај* (обе у значењу „бардак”), *џљоска* у значењу „флаша пљоснатог облика” и сложена лексема *градски бунар* у значењу „цистерна”. У језику Војводине задржао се велики број позајмљеница: *ардов*, *бадањ*, *бакрач*, *буре*, *казан*, *канџа*, *срче*, *ћуй*, *флаша*, *чуџура*, *џајџов*, *џавољ* (уместо *џафољ*), а од домаћих речи: *сџакло*, *крџај* и *џљоска*. У савременом језику у целини наслеђене су све позајмљене речи, а од домаћих, према нашем сазнању, нису сачуване само лексеме *водонос* и *градски бунар*.

3.4.2. У другој групи, такође, преовлађују турцизми: *ћевџир*, *каџишка*, *сахан* у значењу „овећи тањир, обично од бакра”, *џава* и *џиџањ*, *џас*, *џејсија*, *ћаса*, *филџан*, *џинија*, *џанак* и *џекне*; затим су бројни германизми: *ванила*, *џлек* и *џлех*, *џаџна*, *џерџа* и *џоља*, а јављају се хунгаризми: *џањир* и *алов*, последњи у значењу „суд издубљен у облику корита који служи за напајање и храњење домаћих животиња” и по један пример грчког, италијанског и француског порекла: *куџлача*, *џџај* и

ајаша у значењу „тањир” и *сервиз* у значењу „прибор за јело”. У сфери посуђа, како се и из примера види, осим наслеђених турцизама евидентни су и новији утицаји немачког и мађарског језика, док је позајмљивање из других језика сведено на појединачне примере. Традиционални утицај грчког и латинског у неким сферама српског језика углавном није карактеристичан за сферу покућства. За исте реалије, према корпусу Посрбица, јавља се невелики број еквивалената: *ложица*, *жлица* и *кусало* за *кашिका*, *бљудо* за *тањир*, *ври* за *ћаса*, *чреј* за *шерпа*, *бљудо* и *здела* за *чанак*, а за друге реалије само једна лексема: *виљушка*. У савременом језику чувају се скоро све позајмљенице, а од домаћих, према нашем сазнању, нису сачуване речи: *кусало*, *бљудо* и *чреј*. У језику Војводине иста је ситуација кад су у питању позајмљенице, али је од домаћих лексема сачувана само *виљушка*. Тако се у овом корпусу јављају: *ванила*, *ћевћир*, *кашिका*, *кућљача* (уместо *кућлача*), *илех*, *шава* и *шишањ*, *шацна*, *шейсија*, *чинија*, *шерпа*, *шоља* и *чанак*.

3.5. Позајмљенице са значењем направа и алата могу се диференцирати у три лексичко-семантичке групе: 1) позајмљенице са значењем направа за мерење 2) позајмљенице са значењем направа другог типа и 3) позајмљенице са значењем алата.

3.5.1. Прву групу чине углавном турцизми: *канџар*, *окаш* и *шеразије*, *саи* у значењу „часовник”, а затим и два примера немачког порекла: *ваја* и *ура*. Осим наслеђених турцизама и у сфери направа за мерење евидентан је и новији утицај немачког језика. У Посрбицама се јављају еквиваленти: *вес(и)* за *канџар*, *час*, *часовник* и *часоуказ* за *саи*, а затим и лексема *шойломер* са варијантама: *шойлиномерник*, *шойломерац*, *шойломерник*, *шойлошмерац*, *шойлошмеришељ* и *шойлошмерник*. У савременом језику у целини чувају се све позајмљенице, а од домаћих речи једино *часоуказ* није сачувана. Ситуација у језику Војводине у вези са наслеђивањем овог типа лексике није нам позната јер корпусом Терминологије није обухваћен овај тип лексике.

3.5.2. У сфери позајмљеница са значењем направа другог типа, како показују примери друге групе, доминирају турцизми: *ћерџев*, *чекрк*, *чивилук*, *аван*, *аванџице* и *саџара*, а јавља се по један пример немачког и мађарског порекла: *рам* и *цајџов* у значењу „преса”. Од домаћих речи у српском језику овог периода, према Посрбицама, јавља се само један еквивалент: *стиука* и *стиула* за *аванџице*, али и већи број домаћих лексема за друге реалије: *ваљав* у значењу „оклагија”, *воденица*, *водена најтегача* у значењу „направа за извлачење течности”, *громаја цев*, *громовод* и *громовоћа* у значењу „громобран”, *жижак*, *жишца* и *палидрвце* у

значењу „шибица”, *кљешће* у значењу „маша”, *ножице* и *ножнице* у значењу „маказе” и *шреница* у значењу „ренде”. У сфери коју разматрамо, према потврдама корпуса, доминантнији је процес стварања домаћих речи за именовање нових реалија од процеса позајмања. У савременом језику у целини сачуване су углавном све позајмљенице и већина домаћих речи, а у језику Војводине задржале су се позајмљенице: *швилук*, *аван* и *сашара*, а од домаћих речи: *сшуца*, *воденица*, *нашћгача* (уместо водена *нашћгача*), *жижак* и *шреница*.

3.5.3. Трећу групу чини невелики број позајмљеница, углавном турцизама: *будак*, *бурија*, *шестера* и *ћускија*; затим хунгаризам *ашов*, а за реч *чекић* није наведена етимологија. У Посрбицама се у истој сфери јављају само еквиваленти: *лускар* и *рило* за *ашов*, *йила* за *шестера*, *йоду-йирач* за *ћускија*, *маљ* и *млаш* за *чекић*, а нема домаћих назива за друге реалије. У савременом језику у целини сачуване су све позајмљенице и већина домаћих речи, а у језику Војводине сачувана је само позајмљеница *ћускија* и домаћа реч *маљ*.

3.6. Позајмљенице са значењем „уређаји за домаћинство” нису бројне, али се могу диференцирати у две групе: 1) са значењем уређаја за загревање и спремање хране и 2) са значењем уређаја за осветљење.

3.6.1. У првој групи јављају се само грецизам *камин* и германизам *рошћил* и они немају еквиваленте у Посрбицама. У овом другом корпусу јављају се домаћа реч *аећ* и *аећка* и једино се она сачувала у језику Војводине, док су се у савременом језику у целини сачувале све наведене речи.

3.6.2. У другој групи од позајмљеница јављају се по два примера из грчког и турског језика: *йолилеј*, *фењер*, *фшћил* и *чирак*, а само се за реч *чирак* јавља домаћи еквивалент *свећњак* и *свећник* у Посрбицама. У сфери уређаја за домаћинство, како показују примери, немамо доминацију ни једног језика, па ни турског, а у називима нових реалија преовлађује процес позајмања. У савременом језику у целини сачуване су све лексеме, а у језику Војводине од позајмљеница није сачувана реч *йолилеј*, а од домаћих сачувана је само реч *свећњак*.

3.7. Број позајмљеница са значењем прибора за личну употребу није велики, али се и међу њима издвајају две групе: 1) са значењем прибора за личну хигијену и 2) са значењем прибора за разне врсте личне употребе.

3.7.1. Прву групу чине турцизми *леџен* и *аешкир* и по један пример латинског и италијанског порекла — *сајун* и *салветта* (последња у значењу „убрус”). У српском језику 17. и 18. века за именовање новоусво-

јених реалија у овој сфери преовлађује процес стварања домаћих речи, па се у Посрбицама јављају не само еквиваленти: *ручник*, *убрус* и *уширалник* за реч *йешкир* него и лексеме за друге реалије овог типа: *уширалка* и *уширалник* у значењу „марамница”, *чешозубац* у значењу „чачкалица”, *мочник* и *ноћни лонац* у значењу „нокшир”. У савременом језику сачуване су све позајмљенице и домаће речи *ручник* и *убрус*, а у језику Војводине сачувана је само реч *йешкир*.

3.7.2. У другој групи јавља се само турцизам *чибук*, али се домаћим речима именују друге реалије, па се у Посрбицама јављају речи: *даждобран*, *ширилад* и *штити од кише* у значењу „кишобран” и *сунцобран* и *штити од сунца*. У савременом језику једино реч *сунцобран* има активну употребу, а у корпусу Терминологије лексеме ове групе нису обухваћене тематском групом покућства.

3.8. Међу позајмљеницама са значењем постељине јављају се углавном турцизми: *душек*, *јасиук*, *јорган*, *ћебе* и *чаршав*, а затим и по један пример италијанског и немачког порекла: *мадрац* и *шрозак* у значењу „сламарица”. Наслеђена доминација турцизама у овој сфери учинила је стабилним позајмљене јединице и у времену српског језика које разматрамо. Број домаћих еквивалената, према корпусу у Посрбицама, знатно је већи, али варијантност јединица одражава нестабилност овог микросистема. Тако се у овом корпусу јављају еквиваленти за све позајмљенице осим за реч *душек*, па имамо: *узілавље*, *поділавак*, *поділавље*, *поділавник* и *поділавница* за *јасиук*, *йокровац* за *јорган*, *вунењак* и *љестиве* за *мадрац*, *йокров* за *ћебе*, *застирач*, *койрена* и *илаштинница* за *чаршав*. У савременом језику у целини и у језику Војводине задржале су се све позајмљенице осим речи *шрозак*, а од домаћих речи у језику Војводине јавља се само реч *йокровац*.

3.9. Стране речи са значењем простирки и застора нису бројне и углавном су турског порекла: *асура*, *ћилим* и *ћилимац*, а јавља се и по један пример из немачког и француског језика: *фиранта* и *шалон*. За реч *шайети* у значењу „зидни тепих; ћилим; материја од хартије за прекривање зидова” није наведена етимологија. У овој сфери евидентан је наслеђени утицај турског и новији утицаји наведених језика. Процес именовања домаћим еквивалентима, као и код већине реалија из сфере покућства, одликује се варијантношћу, што ове јединице чини нестабилним. То показују примери из Посрбица: *воштинка*, *йоњав* и *йканица* за *шайети*, *застор*, *йокровац* и *йоњава* за *ћилим*, *завеса* за *фиранта*, а јавља се и реч без страног еквивалента: *сшолњак*. У савременом језику наслеђене варијантне јединице, било позајмљене било домаће, употреб-

љавају се као диференцијална средства за именовање различитих врста реалија из ове сфере. У језику Војводине сачуване су све позајмљенице изузев речи *шалон*, а од домаћих речи само *џоњава*, *завеса* и *штољњак*.

3.10. Позајмљенице са значењем израђених предмета могу се представити у две групе са значењем: 1) предмети за ношење намирница и 2) предмети за спајање, причвршћивање, везивање и сл.

3.10.1. У прву групу спадају позајмљенице: *кеса*, *сађур* у значењу „плетена котарица за хлеб”, *сейеш* и *сейешка* турског порекла, а затим *корџа* латинског или немачког порекла и *џак* мађарског порекла. И у овој сфери преовлађују турцизми, док је утицај других језика бројно незнатан. Домаћа лексика овог типа, према корпусу Посрбица, такође, није бројна, па имамо еквивалент *врећа* за *џак* и посебне лексеме: *мошња* и *ујрша* у значењу „торба”. У савременом језику сачуване су све позајмљенице, а у корпусу Терминологије јављају се јединице: *корџа*, *сађура*, *сађурица* и *сађурка*, *сейеш* и *сейешка* и *ујрша* али у значењу „дршка на торби”.

3.10.2. У другој групи не доминирају позајмљенице ни из једног језика него се у незнатном броју јављају турцизми *ексер* и *чивија*, германизам *чоода* и мађаризам *џајшов* (у значењу „завртањ”). Број домаће лексике такође је мали, па се у Посрбицама јавља еквивалент *џвожћ* за *ексер* и посебна лексема *уџе*. У савременом језику чувају се све позајмљенице и домаћа реч *уџе*, а за језик у Војводини немамо потврда јер лексеме овог типа нису обухваћене корпусом Терминологије.

3.11. Позајмљенице са значењем превозног средства чине мађаризми: *иншов*, *кочија* и *руда* и само један пример италијанског порекла: *каруце*. За реч *џаљше* није наведена етимологија. Ни домаћа лексика није бројнија, па се у Посрбицама само за реч *кочија* јавља еквивалент *кола*. Ни речи овог типа нису обухваћене корпусом Терминологије, али су све сачуване у савременом српском језику.

3.12. Невелики је број позајмљеница са значењем опреме за домаће животиње. То су углавном турцизми: *камџија*, *мамуза* и *улар*, а затим и по један пример мађарског и грчког порекла: *ам* и *самар*. У домаћој лексици истог периода позајмљенице овог типа немају еквиваленте, чиме се потврђује њихова стабилност и адаптираност. Приличну стабилност показују домаће речи у именовању других реалија из ове сфере, па се у Посрбицама јављају лексеме: *вођице* у значењу „кајас”, *шо* „јарам”, *џодойаш* и *џодрејина* у значењу „кусун”, *џојруи* и *џојруа* у значењу „колан”, *џирумен* „узенгија” и *џезаји* „бисаге”. Ни овај тип

лексики није обухваћен корпусом Терминологије, али су у савременом српском језику сачуване све позајмљенице.

4. Разматрање проблема позаимања стране лексике у сфери покућства у оквиру појединачних лексичко-семантичких група јединица овог типа на историјском плану српског језика потврдило је резултате нашег општијег приступа овом проблему у већ помињаном раду (исп. нап. 1) и у погледу интензитета утицаја појединих језика и у погледу статуса ових јединица у српском језику испитиваног периода. Тако од 25 лексичко-семантичких група у 17 преовлађују турцизми над осталим типовима позајмљене лексике. Од осталих група, које су обично малобројније, у 6 се јављају позајмљенице из различитих језика без изрази-тијег доминирања неког од језика. То су лексеме са значењем уређаја за домаћинство, прибора за личну употребу, намештаја за остале потребе и предмета за спајање, причвршћивање и везивање. Лексеме са значењем превозног средства су углавном мађарског порекла, а од лексема са значењем смештајног простора за стоку јавља се само један германизам. Одсуство доминације турцизама у лексици покућства наведеног значења може се објаснити новијим утицајем језика у контакту у сфери надградње и одабранијих потреба развијенијег грађанског друштва у Војводини, које је усвајало тековине околних друштава са напреднијом материјалном културом.

5. Анализа лексичко-семантичких група у погледу статуса стране лексике покућства показала је да су оне у српском језику 17. и 18. века имале статус позајмљеница и карактеристике стабилности, које су се нарочито испојиле у поређењу са домаћом еквивалентном лексиком (са „посрбицама“) из истог периода и са ситуацијом у савременом српском језику.

5.1. Однос према домаћој лексици показао је напоредно функционисање процеса позаимања и процеса стварања домаћих еквивалената за новоусвојене реалије из сфере покућства. На ширем језичком плану оба процеса се иначе јављају у функцији увођења нових речи у лексички систем. Међутим, на историјском и синхронном плану процес позаимања показује се компактнији, хомогенији и нормативно мање проблематичан. Избор јединица није индивидуално одређен и варијантно неуредначен, а позајмљена лексика се по већ постојећим правилима уклапа у систем домаћег језика, не изазивајући промене у њему. Стварање нових домаћих речи према страним еквивалентима је претежно индивидуалан чин, па је варијантно хетероген и нормативно проблематичан. Творбене могућности сваког језика и на структурном и на семан-

тичком плану су ограничене и строго регулисане, што се у индивидуалном стварању нових речи често губи из вида, чиме се нарушава систем или се у њега уводе нова правила. Међутим, иако нестабилан, процес стварања нове домаће лексике је стални напоредни пратилац процеса позаимања сваког, па и српског језика, што се не би смело губити из вида у приступима овим проблемима ни на плану историје српског језика и његовог наслеђа ни на плану савремене језичке ситуације.

5.2. На дијахроном плану и на плану савременог српског језика у кумулацији лексичких јединица губе се наведене разлике између наслеђене позајмљене и домаће лексике. У језику се задржавају само регуларне јединице било позајмљене било домаће лексике, при чему је, како је наше истраживање показало, број наслеђених (регуларних) јединица увек већи него што се у неком глобалном или парцијалном приступу одређује. У наслеђивању проблематична конкуренција не само између јединица страног и домаћег порекла него и између јединица домаћег порекла разрешава се распоређивањем, дистрибуцијом варијаната за именовање различитих садржаја или за различите сфере језичке употребе. Зато је у приступу овим јединицама нужно узимати у обзир целокупну језичку ситуацију и све видове језичке употребе.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

Виња: 1986 — Vinja Vojmir, *Hibridni rezultati jezičnih dodira, Filologija 14, Razred za filološke znanosti, Zagreb, 419—432.*

Вуковић: 1988 — Вуковић Гордана, *Терминологија куће и покућства у Војводини*, Филозофски факултет, Институт за јужнословенске језике, Нови Сад.

Грицкат: 1975 — Грицкат Ирена, *Сшудије из историје српскохрватског језика*, Београд.

Грицкат: 1994 — Грицкат Ирена, Из историје стабилизације књижевног језика код Срба — после Вукове и Даничићеве победе, *Јужнословенски филолоџ L*, Београд, 5—31.

Журавлев: 1994 — Журавлев А. Ф., *Лексико-сшайстическое моделирование системы славянской языковой родства*, Издательство „ИНДРИК”, Москва.

Михајловић: 1972, 1974 — Михајловић Велимир, *Грађа за речник сшраних речи у предвуковском времену I шом, II шом*, Нови Сад.

Михајловић: 1982, 1984 — Михајловић Велимир, *Посрбице од Орфелина до Вука I шом, II шом*, Нови Сад.

Младеновић: 1989 — Младеновић Александар, *Славеносрпски језик*, студије и чланци, Књижевна заједница Новог Сада.

Мухић—Димановски: 1986 — Мухић—Димановски Vesna, О паралелној употреби посуденица и њихових преведеница, *Filologija 14, Razred za filološke znanosti, Zagreb, 247—253.*

Мухић—Димановски: 1994 — Мухић—Димановски Vesna, Мјесто посуденица у једнојезићним гјећеницама, *Filologija 22—23, Razred za filološke znanosti, Zagreb, 217—224.*

Ристић: 1994 — Ристић Стана, Стране речи у описним речницима са аспекта речничког нормирања, *Наш језик XXIX/5*, Београд, 301—305.

Ристић: 1996 — Ристић Стана, Неке карактеристике стране лексике у језику предвуковског времена (на корпусу *Грађа за речник страних речи у предвуковском периоду, I том* — Велимира Михајловића), *Научни сасстанак слависта у Вукове дане 25/2*, Београд, 177—186.

Ристић: 1996а — Ристић Стана, Маркирани типови стране лексике у језику предвуковског времена (на корпусу *Грађа за речник страних речи у предвуковском периоду, I том* — Велимира Михајловића), *Српски језик 1—2*, Филолошки факултет Београд, катедра за српски језик — Филозофски факултет Никшић, катедра за српски језик, Београд, 118—131.

Филиповић: 1986 — Filipović Rudolf, *Teorija jezika u kontaktu*, JAZU, Školska knjiga, Zagreb.

Stana Ristić (Belgrade)

LEXIS FOR HOUSEHOLD UTENSILS OF FOREIGN ORIGIN IN DICTIONARIES
PRECEDING THE TIME OF VUK KARADŽIĆ

Summary

The study of certain problems of lexical borrowing in the lexical-semantic group of historical lexis for household utensils indicates not only the specific features of borrowing in the abovementioned sphere but also some of its general characteristics.

Lexis for household utensils of foreign origin is characterized by a high level of adaptation and loan-word status in the Serbian language of the 17th and 18th centuries. Dominant in this type of lexis are Turkish loan-words, and a fair number of words borrowed from German, Hungarian and Greek. The influence of other languages is negligible.

Our research has shown that in general linguistic terms the process of borrowing appears as a way to introduce new words in the language of the receiver and that it evolves parallel with the process of forming native equivalents for newly received realities. The results of these processes reflect differently on the historical and synchronic plane than on the diachronic plane and the modern language.

On the historical and synchronic plane borrowed lexis and the native equivalents appear as rivals, which for a time produces an unstable, normatively problematic situation. In this situation, as the abovementioned characteristics indicate (5.1 and 5.2) greater stability and regularity are shown by lexis of foreign origin, giving it a certain advantage compared with native lexis.

However, on the diachronic plane and that of the modern language, as borrowed lexis and the native equivalents are passed on, the situation stabilizes, primarily because of the change in relationship between items of both types. This is no longer a relationship of competition, but the inherited items are used throughout the language as a whole, acquiring either different content or different areas of usage. In a similar fashion the problem of competition between native variant forms is resolved. Stability in the system of items of native origin is achieved by eliminating non-regular cases or expanding the rules in the domain of formative and semantic regulation.

All this should be taken into consideration in studying the problem of lexical borrowing, both as regards the history of the Serbian language and its heritage and as regards the modern language in normative and other assessments of the influence of foreign lexis on the Serbian lexical corpus.